

УДК 31.316.733

Вектори концептуалізації феномена релігійності в сучасному соціологічному теоретизуванні

К.В. НАСТОЯЩА

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, E-mail: kvitka_2177@mail.ru

Авторське резюме

Незважаючи на наявність великої кількості робіт і емпіричних досліджень, присвячених релігійності, в соціології досі відсутня цілісна концепція, яка б систематизувала та об'єднувала всі напрацьовані наробки й концепти, сфокусувавши свою увагу на функціонуванні соціокультурних механізмів трансформації релігійності у сучасному суспільстві. Адже нові форми релігійності, як і процеси їх виникнення і тенденції розвитку, потребують ґрунтовного соціологічного теоретичного аналізу, не стільки з позиції виокремлення з культурної площини і опису специфіки сучасної релігійності, скільки з позиції вибудовування принципово нової моделі взаємодії культурного і релігійного в сучасному соціологічному теоретизуванні. В цьому контексті інтерес варто спрямувати на ціннісну сферу суспільства, яка одночасно постаючи маркером соціальних пріоритетів, здатна обумовити і ту чи іншу модель віросповідання і тип релігійних практик. Саме ціннісна сфера постмодерних суспільств, первинно похідна від системи догматів традиційних релігій на сьогодні, значно трансформувалась, чим виявив цілу низку розбіжностей з першоосновами, вже сама детермінує свої нові культурні форми, а відтак і нові форми релігійності. В цьому сенсі інтегральним механізмом детермінації тих чи інших нових форм релігійності, крім процесу секуляризації, виступає концепт культурної традиції, який є доцільним інструментом пояснення неоднозначної динаміки ціннісної сфери і процесів у релігійній свідомості соціуму.

Ключові слова: релігійність, концептуалізація, нові форми релігійності, секуляризація, культурна традиція.

Vectors of conceptualization phenomenon of religiosity in contemporary sociological theorizing

K.V. NASTOYASHNA

National aviation university, Kyiv, Ukraine, E-mail: kvitka_2177@mail.ru

Abstract

Despite of the large number of papers and empirical studies on religion, sociology still has no integral concept that unites all systematized and elaborated works and concepts paying their attention to the functioning mechanisms of social and cultural transformation of religion in modern society. After all, new forms of religiosity as processes of their origin and development trends require thorough sociological theoretical analysis, not only from the standpoint of cultural separation and describing the specifics of modern religiosity, as with the position of building a fundamentally new model of cultural and religious interaction in contemporary sociological theorizing. In this context, the interest should concentrate on value sphere of society, which is a marker of social priorities and is able to specify a particular type of model creed and religious practices. So, the sphere of values of postmodern societies, primarily derived from the system of dogmas of traditional religions today, much transformed and the differences discovered a number of first principle which determines its new cultural forms, and thus new forms of religiosity. In this sense, an integral mechanism determination of certain new forms of religion except the process of secularization, stands the concept of cultural tradition, which is the appropriate tool to explain the dynamics of ambiguous value and scope of processes in the religious consciousness of society.

Keywords: religion, conceptualization, new forms of religiosity, secularization, cultural tradition.

Постановка проблеми. В реаліях постмодерного соціуму нові форми релігійності стають дедалі більш багатоманітними. І причина цього не тільки в тому що під впливом глобального процесу секуляризації і полікультурності «розмиваються» ознаки традиційної релігійності і ця традиційна релігійність стає дедалі більш формальною, профануючись ледь не до примітивних форм релігійної свідомості (магізм, обрядовірство, фетишизм), а ще і через певні специфічні внутрішньокультурні трансформації детерміновані адаптивно - захисними функціями культурного організму. Мова йде про те, що релігійність сформована під

впливом секуляризації і її логічного наслідку – ньюеджизації світової культури, на ґрунті різних культурних традицій, в просторі різних культур породжує абсолютно нові, специфічні форми релігійності, які носять при цьому не вузький, сектантський, а масовий, соціальний характер. Така диспозиція нашою на пошук детермінант ймовірно обумовлюючих превалювання тої чи іншої форми релігійності в тому чи іншому соціальному середовищі і культурі.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання ролі релігії в соціумі постало ще на ранніх етапах розвитку соціології (О. Конт, Г. Спенсер,

К. Маркс), було концептуалізовано в нині вже класичних роботах Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, М. Вебера та В. Зомбарта, а надалі отримало розвиток у дослідженнях представників напряму соціальної антропології Б. Маліновського й А. Редкліфа-Брауна, соціокультурній теорії П. Сорокіна, працях засновника структурного функціоналізму Т. Парсонса та його послідовників Р. Беллі, Дж. М. Йінгера та Р. Мертона, які аналізували інтегруючі функції релігії, спрямовані на зміцнення соціального порядку і стабільності в суспільстві. Серед досліджень релігії з позицій феноменологічної соціології найзначущими були роботи П. Бергера та Т. Лукмана, де аналізувалась роль релігії в соціальному конструюванні реальності: сакралізація і космізація соціального порядку. Соціогенетичний і психогенетичний підхід до релігії збагатився працями Н. Еліаса, М. Дугласа, М. Ліча. Проблема релігії в працях представників Франкфуртської школи розглядалася через призму авторитарної особистості і маніпулятивних практик (Т. Адорно, Е. Фромм). Вірування і тіло, індивідуалізація, автоматизація і віртуалізація (П. Бурдьє, Ж.-П. Бодріяр, Р. Кассіер, З. Бауман) – ця проблематика стала основною в інтерпретації релігії в постмодерністських соціальних теоріях.

Оскільки всупереч прогнозам позитивістськи налаштованих соціологів ХХ ст., які розглядали секуляризацію як домінуючу тенденцію сучасного розвитку, релігія продовжувала бути одним із «несподіваних факторів модерну» (Е. Тірік'ян), змінюючись під його впливом і водночас змінюючи контури сучасного соціуму, наприкінці минулого століття стали з'являтися дослідження релігійності як детермінанти політичних устроїв. Цій проблематиці присвячені праці Ш. Айзенштадта, С. Брюса, С. Гантінгтона, Р. Інґлєгарта, Ф. Холлідея та Б. Лоуренса. Вплив еволюційних змін у суспільстві на розвиток релігійної свідомості представлено в працях П. Бергера, Р. Белла, І. Ваха, Е. Гірлі, Ч. Глока, Х. Кокса, П. Хілса, роботи яких ставлять питання і про сучасні тенденції в сфері релігії, існування традиційної та нетрадиційної її форм. В цьому контексті вагомий внесок у вивчення модерністської та постмодерністської соціальності внесли З. Бауман, Д. Белл, Е. Гідденс, Д. Гелбрейт, П. Друкер, О. Тоффлер, А. Турен, Ф. Фераротті, Д. Фрідман, Ю. Габермас тощо.

Праці сучасних зарубіжних соціологів Дж. Олпорта, Р. Клейтона, Дж. Гледдена, М. Корнвала, Дж. Фолкнера, Ф. Гордона, Б. Грема А. Лоусона та Т. Геррода, Ч. Валеси Р. Джонстоуна, Дж. Йінгера та інших, містять аналіз сучасних тенденцій розвитку релігійності, пошуки інструментарію дослідження цього феномена на емпіричному рівні. Проблема соціальної самоідентифікації в релігійних організаціях аналізується в працях П. Хілса,

Ж. Казанови, П. Бергера, П. Капель, Б. Дюр'є, Д. Сюр, Ж.-П. Вілліама та ін. Досить поширені розвідки, пов'язані з виміром релігійного досвіду (А. Грілі, В. Стейс, Р. Худ та інші). Так К. Доусон розглядав вплив релігійної традиції на становлення суспільства і культури, залежність соціокультурних змін від змін в релігійних віросповіданнях. Активно розвинуті на Заході й емпіричні дослідження релігійності на ґрунті чого сформовані галузеві прикладні концепції. Разом з цим, більшість сучасних концепцій релігійності мають по суті описовий характер, лише фіксуючи відповідні прояви цього феномена.

Релігійність завжди була об'єктом дослідження і українських соціологів. Зокрема вітчизняна соціологія релігії збагатилася працями М. Лукашевича, М. Паращевіна, Н. Дударь, Л. Рязанової, А. Заяц-Чепак, Л. Скокової, Л. Бевзенко, О. Богданової, В. Середи, Ф. Шандора, А. Ручкі, О. Іванкової – Стецюк, В. Танчера тощо та релігієзнавців – Л. Філіпович, А. Колодного, В. Бондаренка, Т. Горбаченко, Є. Дулумана. Окремо, слід відзначити певні праці, які прямо чи опосередковано зачіпають проблематику соціокультурних механізмів трансформації релігійності, описують нові форми останньої. В цьому аспекті слід відмітити роботу Ф. Шандора присвячену концептуалізації поняття секуляризації в соціологічній теорії. Цікавими для нас є і праці О. Богданової, де аналізуються зв'язок традиційних релігій і відповідної їй культурної традиції з політичним устроєм взагалі і демократією зокрема. Робота О. Іванкової – Стецюк, яка присвячена ролі церкви у просторі міграції, також досліджує тематику соціокультурних механізмів релігійності.

Мета дослідження – визначити актуальний вектор концептуалізації феномена релігійності в сучасному соціологічному теоретизуванні.

Виклад основного матеріалу. Емпіричні дослідження релігійності українців і ролі церкви в українському суспільстві за останні десятиріччя постійно проводилися багатьма науково-дослідними інституціями, зокрема такими, як КМІС, «Соціальний моніторинг», «Демократичні ініціативи», «Центр Разумкова» і іншими. На основі сукупного аналізу результатів цих досліджень чітко простежуються динаміка релігійності українського соціуму, її основні тенденції. Незважаючи на наявність великої кількості робіт і емпіричних досліджень, присвячених релігійності, в соціології досі відсутня цілісна концепція, яка б систематизувала та об'єднувала всі напрацьовані набірники й концепти, сфокусувавши свою увагу на функціонуванні соціокультурних механізмів трансформації релігійності у сучасному суспільстві. Потреба в такій роботі обумовлюється і необхідністю спрогнозувати подальшу динаміку змін, запропонувавши адекватний

інструментарій аналізу онтологічного виміру.

В цьому контексті інтерес варто спрямувати на ціннісну сферу суспільства, яка одночасно постаючи маркером соціальних пріоритетів, здатна обумовити і ту чи іншу модель віросповідання і тип релігійних практик. Звісно з позиції класичного веберівського підходу, все має бути прямо навпаки, і ми маємо позиціонувати релігійні цінності як первинні і пріоритетні щодо цінностей домінуючих. Однак те що було апріорно для модерного суспільства, має прямо зворотний вплив для суспільства постмодерного і саме тому культура споживацтва породжує такі кічеві форми нової релігійності як, наприклад фаст-фуд релігія, мережева, маркетингова релігія, екорелігія тощо. Отже, ціннісна сфера постмодерних суспільств, первинно похідна від системи догматів традиційних релігій на сьогодні, значно трансформувалась, чим виявив цілу низку розбіжностей з першоосновами, вже сама детермінує свої нові культурні форми. Постає закономірне запитання, який же механізм послуговується інструментом конструювання нової соціальної реальності, відмінної від автентичних зразків історичного минулого соціуму і інокультурних артефактів. Але перш ніж перейти до пошуку механізму цих нових змін, варто віднайти і концептуалізувати власне те, що змінюється, і те, що залишається незмінним у явищі, яке аналізується. Для цього феномен релігійності, який тлумачиться у широкому інтегральному розумінні, як комплекс приналежності індивіда чи соціуму до певного типу віросповідання, розкладається на певні структурні компоненти, які досліджуються поокремо. Мова йде про релігійну культуру, релігійну свідомість і релігійні інституції. Кожен з цих компонентів повинен досліджуватися з позиції структурно-функціонального і соціокультурного підходів, оцінюватися з позиції креативності і форми змін у просторі історичного часу різних культурних традицій. В цьому контексті соціологами релігії, як етнологами, антропологами і культурологами вже зроблена велика робота - проаналізовані і систематизовані традиційні культурні форми первісних, архаїчних, традиційних світових і нетрадиційних світових релігій до модерної і модерної доби, класифікований характер і напрямки змін, структура впливу секуляризації тощо. Однак епоха постмодерну стала унікальним явищем в цьому сенсі і породжені нею кічеві форми релігії ще чекають на своє переосмислення і концептуалізацію. І в цьому сенсі не можна оминати увагою одну з глобальних зовнішніх факторів динаміки релігійності - секуляризацію, яка постає, з одного боку глобальним і незворотнім процесом, який призводить до профанації традиційної релігійності, а з другого боку - саме секуляризація детермінує появу нових форм релігійності, які формуються на ґрунті

актуальних соціальних тенденцій, породжують нові унікальні форми квазі - релігій [1, 2, 5]. І мова йде не про секти, як достатньо ізольовані маргінальні форми релігійності, не про майже глобальний соціальний рух нью - ейдж, еклектично об'єднуючий у собі цілу низку шкіл і напрямків синкретичного, езотеричного, окультного характеру, а про релігії соціальні, розповсюджені, домінантні, які мають масовий, соціальний характер. Саме ця нова релігійність, часто навіть не інституалізуючись в релігію і маючи по суті іноді далеко не релігійний характер, задовольняє тим не менш, іманентну психіці людини релігійну потребу, а відтак викликає релігійні почуття, формує світогляд і відповідно змотивовує поведінку [2]. Традиційно ці соціальні явища сьогодні ще прийнято означувати релігійністю, оскільки ця релігійність настільки специфічна власною соціально-культурною детермінованістю, що при поверховому аналізі тяжіє більше до ідеології і ціннісної сфери, ніж до релігії. Це пов'язано ще і з тим, що релігія як соціальний інститут в своєму постмодерному розумінні остаточно секуляризований і дистанційований на периферію соціального простору [4, 5]. Однак наша спроба проаналізувати ці рухи і напрямки через концепт саме релігійності доводять їх релігійний, а не ідеологічний характер. І в цьому сенсі треба зробити уточнення, що ідеологія є переважно раціональний, оціночний феномен, обумовлений логікою розуміння і доведення, тоді як релігійність заснована на вірі, яка не потребує раціональних доведень [6]. Раціоналізована ідеологія модерну «розчаклувала», як стверджував М.Вебер, містику релігії і домінанта теїзму, поступово замістившись деїзмом призвела врешті-решт до логічного звернення - апогею атеїзму [7]. На сьогодні вочевидь що ця форма теж не проіснувала довго, і їй на зміну прийшла нова релігійність, яка, не позицінуючи себе як релігійність, тим не менш замістила собою войовничий атеїзм, стверджуючи натомість домінанту тих самих релігійних цінностей в соціальному контексті і без прив'язки до інституціональних форм [9]. Поява цих форм, фактори обумовлюючи їх появу і чинники детермінуючи ту чи іншу модель прояву - основний актуальний вектор соціологічної концептуалізації феномена релігійності. Сучасне мультипарадигмальне соціологічне теоретизування в цьому сенсі є адекватним простором для пошуку таких механізмів і їх пояснення з позиції об'єктивної онтології.

В цьому сенсі, в пошуках адекватного механізму для детермінації тих чи інших форм релігійності, крім уже вищезгаданого процесу секуляризації, доцільно звернутися концепту культурної традиції, який ми не можемо не розглянути детальніше, адже в межах вітчизняної соціології цей феномен здебільше корелює з визначеннями чогось апріорно стабільно-

го, консервативного, незмінного, маючого іноді і негативну конотацію застарілого й архаїчного. Тому, спираючись на концептуальні напрацювання як Е.Шилза, С.Ейзенштадта, так і сучасної традиціології (етнології, культурології, соціальної психології), ми намагатимемося виділити ті характерні особливості цього явища, які ламають усталений стереотип і є безперечно результативними з позиції соціологічної концептуалізації і розуміння динаміки релігійності[3]. Отже, саме заявлений підхід до традиції видається нам більш адекватним саме з огляду, як сучасні соціокультурні реалії, оскільки саме він виступає доцільним інструментом пояснення неоднозначної динаміки ціннісної сфери і процесів у релігійній свідомості соціуму. Так, на рівні макроаналізу об'єкта, культурна традиція являє собою: трансчасовий, багатолінійний, гнучкий, креативний процес (або сукупність інноваційно-інституціоналізаційних процесів), що обумовлює змістовну цілісність культури (культурної системи, культурного організму) в динаміці постійного самовідтворення комплексу власних адаптивно-захисних функцій. Додамо лише, що характер цього процесу, в свою чергу, обумовлюється внутрішньою будовою традиції. А саме особливостями її структурної організації, як наявності:

1/ «центральної зони культури» символічної матриці, ядра культури, яка локалізує у собі її «харизматичні змісти» (С.Ейзенштадт), або «кордонні поняття» (Г.Ріккерт), «тканинах значень» (К.Гірц);

2/ двох однопорядкових складових традиції – креативної та консервативної, між якими постійно точиться функціональний конфлікт, який відтворює динаміку означеного процесу і є механізмом саморуху культурної традиції (саме ці складові традиції були виділені ще культурологами - східознавцями в шістдесятих роках минулого століття і покладені в основу культурологічної концепції культурної традиції) [10, с. 24].

Так, структура культурної традиції представлена двома комплексами компонентів: динамічним, або функціональним (креативна та консервативна складові) та статичним, або змістовним («ядро культури», її символічна матриця), кожен з яких також має свою будову.

Можна казати, що саме «завдання» від-

творення певного «сакрального», «харизматичного» змісту центральної зони культури є функціональним призначенням культурної традиції, як такої, постаючи і вихідною її функцією. Так, значення символічної матриці культури, відтворюючись функціонуванням культурної традиції виходять за межі останньої, впливаючи на перебіг різноспрямованих соціальних процесів у суспільстві, зокрема і на ціннісну сферу визначають і нові форми релігійності.

Висновки. Потреба в описі, аналізі і систематизації концептів, що описують феномен релігійності, як сформованих на рівні вузькопрофільних галузевих досліджень, так і в полі суміжних дисциплін, обумовлює наукову проблему роботи, яка актуалізується загальною ситуацією в сучасній соціології, де в останні десятиліття викреслюється стала тенденція до накопичення емпіричних галузевих досліджень, що очікують узагальнення в просторі єдиної соціологічної теорії. Адже нові форми релігійності, як і процеси їх виникнення і тенденції розвитку, потребують ґрунтового соціологічного теоретичного аналізу, не стільки з позиції виокремлення з культурної площини і опису специфіки сучасної релігійності, скільки з позиції вибудовування принципово нової моделі взаємодії культурного і релігійного в сучасному соціологічному теоретизуванні. Отже, потреба концептуалізації соціокультурних механізмів трансформації релігійності в межах сучасного соціологічного теоретизування видається актуальною з огляду на повну відсутність узагальнюючих, цілісних теорій у цій сфері. Ті ж теорії релігійності, які сформовані на рівні галузевих досліджень, як і концепти культури, які виникли на ґрунті культуральної соціології і соціокультурного підходу і які ймовірно могли б бути адекватним інструментарієм для розгляду релігійності, незважаючи на те, що можливо й охоплюють всю багатоманітність проявів сучасної релігійності, не роз'яснюють однак специфіки її взаємодії зі сферами культури і цінностей, факторів детермінації сучасних форм віросповідання. Окремо слід зазначити, що тема соціокультурних механізмів трансформації релігійності взагалі нова для вітчизняної соціологічної теорії і потребує свого теоретичного осмислення зокрема з огляду на унікальність ситуації сучасного українського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. First ISA Forum of Sociology Sociological Research and Public Debate Barcelona, Spain September 5 – 8, 2008 http://www.isa-sociology.org/barcelona_2008/
2. Casanova J. Public religions in the modern world [Text]/ J.Casanova – The University of Chicago Press, Ltd., London, 1994. – 298 p.
3. Эйзенштадт С. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность[Текст]/ С.Эйзенштадт// THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Т.1. - №2 - С. 9-16.
4. Узланер Д. Неоклассическая модель секуляризации в западной социологии религии второй половины

- XX – начала XXI вв. [Текст]/ Д.Узланер – М., 2009. – 235 с.
5. Sociology and Religion: A book of readings [Text] – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice – Hall, 1969.
6. Durkheim E. The elementary forms of the Religious life [Text]/ E.Durkheim – New York : Free Press, 1965. – 468 p.
7. Weber M. Science as a vacation [Text]/ M.Weber – N.Y.: Oxford University Press, 1946. – 242 p.
8. Luckmann T. Invisible religion [Text]/ T.Luckmann – N.Y.: Macmillan, 1967. – 322 p.
9. Weber M. Religious rejections of the world and their directions [Text]/ M.Weber - N.Y.: Oxford University Press, 1946. – 418 с.
10. Настояща К.В. Українська культурна традиція: структурна архітектоніка в реаліях сучасності/ К.В. Настояща ///. Нова парадигма. Журнал наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, -2012. – Вип.109. – С.89-96
11. Карнеги-Центр Москва 2012 [Електронний ресурс] / <http://www.carnegie.ru/events/?fa=3725>

Стаття надійшла до редакції 18.04.2015

REFERENCES:

1. First ISA Forum of Sociology Sociological Research and Public Debate Barcelona, Spain September 5 – 8, 2008 http://www.isa-sociology.org/barcelona_2008/
2. Casanova, J. Public religions in the modern world. - London, 1994. p.298
3. *Eyzenshtadt S.* Konstruktivnye elementy velikih revolyutsiy: kultura, sotsialnaya struktura, istoriya i chelovecheskaya deyatel'nost (Structural elements of the great revolutions: culture, social structure, history, and human activity) // *THESIS. Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnykh institutov i sistem.* – 1993. – Vol.1. - №2 - P. 9-16.
4. *Uzlaner D.* Neoklassicheskaya model sekulyarizatsii v zapadnoy sotsiologii religii vtoroy poloviny XX – nachala XXI vv. (The neoclassical model of secularism in Western sociology of religion the second half of XX - beginning of XXI century). – М., 2009. – 235 s.5. *Sociology and Religion: A book of readings.* - N.J., 1969.
6. Durkheim E. The elementary forms of the Religious life. - New York, 1965. p. 468
7. Weber M. Science as a vacation. - N.Y., 1946. p.242
8. Luckmann T. Invisible religion. – N.Y., 1967.p. 322
9. Weber M. Religious rejections of the world and their directions- N.Y., 1946. p.418
10. *Nastoyashcha K.V.* Ukrayins'ka kul'turna tradytsiya: strukturna arkhitektonika v realiyakh suchasnosti (Ukrainian cultural tradition in structural architectonics realities of today) // *Nova paradyhma. Zhurnal naukovykh prats'.* – К.: Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova, -2012. – Vyp.109. – P.89-96
11. Karnegi-Tsentr Moskva 2012 (Carnegie Moscow Center in 2012). Access: / <http://www.carnegie.ru/events/?fa=3725>

Настояща Катерина Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1
E-mail: kvitka_2177@mail.ru

Nastoyashha Kateryna Vasylyvna – PhD in sociology, associate professor
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kyiv, 03680
E-mail: kvitka_2177@mail.ru